

Συνέδριο «Ελεύθερη βούληση και ηθική υπευθυνότητα»

Αίθουσα Μιχελή
Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
Ρέθυμνο, 12-13 Απριλίου 2019

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ

Ευγενία Μυλωνάκη, *Ελεύθερη βούληση και εμπρόθετη πράξη*

Το δράμα της φιλοσοφίας της πράξης στον 20ο αιώνα εκτυλίσσεται ως μια διαμάχη ανάμεσα σε αιτιακές και μη αιτιακές θεωρίες της πράξης. Σύμφωνα με τις αιτιακές θεωρίες της πράξης, οι λόγοι για τους οποίους γίνεται μια πράξη (reasons for action) δεν είναι άλλο από προτασιακές στάσεις (propositional attitudes) οι οποίες λειτουργούν ως αιτίες (causes) της κίνησης που συνιστά η πράξη. Έτσι διασώζεται ο φυσικός χαρακτήρας των ανθρώπινων πράξεων σε ένα σύμπαν κατανοημένο φυσιοκρατικά, αλλά απειλείται η ελευθερία της βούλησης. Εντός αυτού του πλαισίου είναι γνωστή η θεωρητική λύση που προτείνει ο Davidson (ανώμαλος μονισμός) προκειμένου να διασωθεί η ελευθερία χωρίς να διασαλευτεί η αιτιακή τάξη του κόσμου.

Απέναντι σε αυτές τις αιτιακές θεωρήσεις, όμως, αντιτάσσονται οι μη αιτιακές θεωρήσεις της πράξης Ανσκομπιανής προέλευσης, σύμφωνα με τις οποίες οι λόγοι για τους οποίους γίνεται μια πράξη δεν είναι εξωτερικοί της πράξης (και άρα δυνάμει αιτίες της) αλλά είναι εσωτερικοί της πράξης και μάλιστα στην πλήρη τους εκτύλιξη (κάνω το Α για να κάνω το Β, κάνω το Β για να κάνω το Γ, κ.ο.κ.) αποτελούν την λογική δομή της κίνησης που συνιστά η πράξη. Με άλλα λόγια, η πράξη είναι σύμφωνα με αυτήν την θεώρηση όχι μια προσθήκη στην αλυσίδα των λόγων, αλλά η ίδια η αλυσίδα των λόγων. Η αλυσίδα των λόγων είναι η αρχή της ενότητας (the principle of unity) ενός ορισμένου είδους διαδικασιών (processes) στον κόσμο. Στον

φυσικό κόσμο μπορούμε να βρούμε κινήσεις οι οποίες συνέχονται είτε από αιτιακές σχέσεις με άλλες κινήσεις είτε από συλλογιστικές σχέσεις (αλυσίδες λόγων). Όπως χαρακτηριστικά λέει η Anscombe «όταν η περιγραφή αυτού που συμβαίνει είναι αυτό ακριβώς που θα έπρεπε να πω ότι κάνω, τότε δεν υπάρχει καμία διάκριση ανάμεσα σε αυτό που κάνω και σε αυτό που συμβαίνει" (*Intention*, 52-3). Ετούτες οι θεωρήσεις εν τέλει φιλοδοξούν να διαλύσουν το νεότερο πρόβλημα της ελευθερίας της βούλησης, γιατί απορρίπτουν μια στενή εμπειριστική ή φυσιοκρατική αντίληψη περί του φυσικού.

Στην παρούσα εργασία, αφού κάνω μια σύντομη αναφορά στις αιτιακές θεωρίες της πράξης, θα παρουσιάσω τις μη αιτιακές θεωρίες Ανσκομπιανής προέλευσης και θα εξετάσω το πώς απαντούν στο πρόβλημα της ελευθερίας της βούλησης.

***

Κωνσταντίνος Κουκουζέλης, *Ενοχή, ποινή και ελεύθερη βούληση στο (ποινικό) δίκαιο: η περίπτωση του H.L.A. Hart*

Στην θεωρία του ποινικού δικαίου, αλλά και στον ίδιο τον ποινικό μας κώδικα είναι κρατούσα η άποψη ότι η εξάρτηση της ενοχής από το φιλοσοφικό πρόβλημα της ελευθερίας της βούλησης δύναται να οδηγεί σε αδιέξοδο. Εκφράζεται έτσι ένας χαρακτηριστικός *αγνωστικισμός*, ο οποίος δηλώνει είτε ότι το πρόβλημα της ελευθερίας της βούλησης αποτελεί ψευδοπρόβλημα για το δίκαιο είτε ότι, αφού δεν μπορεί να απαντηθεί επιστημονικά (η ύπαρξη της ελεύθερης βούλησης είναι αναπόδεικτη), δεν πρέπει να τίθεται ως εμπόδιο στις νομικές ρυθμίσεις. Ο φιλόσοφος του δικαίου H.L.A. Hart επιτίθεται όμως στην θέση του σκληρού ντετερμινισμού ότι αν η ανθρώπινη συμπεριφορά υπακούει σε φυσικούς ή ψυχολογικούς νόμους, η διάκριση ανάμεσα σε κάποιον που δρα κάτω από λόγους που αίρουν τον καταλογισμό και σε κάποιον που δρα δίχως να υπάρχουν τέτοιοι λόγοι δεν έχει νόημα. Με άλλα λόγια, ο σκληρός ντετερμινιστής ή αλλιώς ο πεσιμιστής ασυμβατοκράτης έχει στόχο να μας πείσει ότι αν η πράξη του καθενός καθορίζεται από δυνάμεις στις οποίες δεν έχει τον έλεγχο, με τον τρόπο που θεωρούμε ότι καθορίζεται η πράξη, και σε κάποιον που βρίσκεται σε διαταραχή των νοητικών του λειτουργιών, τότε είναι το ίδιο παράλογο να τιμωρήσουμε τον πρώτο, όπως και τον δεύτερο.

Ο Hart μάς προσφέρει δύο ειδών απαντήσεις. Πρώτον, ότι δεν μπορούμε να πιστέψουμε στην αλήθεια αυτής της εκδοχής της ασυμβατοκρατίας, και, δεύτερον, ότι όχι μόνο δεν μπορούμε, αλλά και δεν πρέπει, διότι αυτή η εκδοχή είναι εσφαλμένη, καθώς βασίζεται σε μια αντίληψη «αιτιακού ελέγχου» που δεν δικαιολογεί επαρκώς ηθικά το σύστημα του ποινικού δικαίου συνολικά.

***

Χρίστος Ντούσκος, *Γνώση, επίγνωση και η επιστημική συνθήκη στην ηθική ευθύνη*

Η συζήτηση για τις προϋποθέσεις της ηθικής ευθύνης εστιάζει ως επί το πλείστον στην συνθήκη ελέγχου (control condition), καθώς αυτή βρίσκεται στο επίκεντρο της συζήτησης για την ελεύθερη βούληση. Εξ ίσου σημαντική όμως είναι και η επιστημική συνθήκη, σύμφωνα με την οποία ο δρων είναι υπεύθυνος για ένα αποτέλεσμα μόνο εάν κατά την εξέλιξη της πράξης βρίσκεται σε μια κατάλληλη επιστημική ή γνωσιακή κατάσταση. Η επιστημική συνθήκη εγείρει μια σειρά από ζητήματα τα οποία δεν έχουν διερευνηθεί επαρκώς. Ένα από αυτά αφορά πράξεις που εμπλέκουν αυτοματισμούς. Στις περιπτώσεις αυτές ο δρων δεν έχει επίγνωση της ηθικής σημασίας ορισμένων πτυχών της πράξης κατά την εξέλιξή της. Αυτό εγείρει αμφιβολίες ως προς το κατά πόσον είναι υπεύθυνος για τις πτυχές αυτές. Επιχειρηματολογώ ότι κάποιες ευρέως διαδεδομένες θεωρίες όσον αφορά τις προϋποθέσεις απόδοσης ευθύνης δεν μπορούν να διευθετήσουν τέτοιες περιπτώσεις.

***

Στέλιος Βιρβιδάκης, *Ελεύθερη βούληση, κανονιστικές αρχές και ηθικές αξίες*

Το πρόβλημα της ελευθερίας της βούλησης δεν εξετάζεται επαρκώς σε συνάρτηση με τη θεματική του ηθικού και γενικότερα του αξιακού και του κανονιστικού ρεαλισμού. Στην εργασία αυτή προτείνεται η διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ βασικών συμβατοκρατικών και ασυμβατοκρατικών αντιλήψεων για την ελευθερία της

βούλησης και διαφορετικών μεταηθικών τοποθετήσεων για την υφή της αξιακής διάστασης, η οποία φαίνεται να αναγνωρίζεται από τη σκέψη και την πράξη μας. Επιδιώκεται να προσδιοριστεί η πιθανή συμβολή ρεαλιστικών και αντιρεαλιστικών προσεγγίσεων των αξιών, των κανονιστικών αρχών ή/και των λόγων δράσης που διαδραματίζουν λιγότερο ή περισσότερο σημαντικό ρόλο στη λήψη των αποφάσεων, στην επεξεργασία της έννοιας της ελεύθερης βούλησης και στην κατανόηση της λειτουργίας της. Αντίστροφα, επιχειρείται να αναδειχθεί η ενδεχόμενη σημασία της υιοθέτησης ελευθεροκρατικών ή ντετερμινιστικών θέσεων για την υπεράσπιση ορισμένων μορφών ρεαλισμού στο χώρο της μεταηθικής.

***

Χαράλαμπος Παπαδαμιανός, *Daniel Dennett: Αιτιοκρατία, ανθρώπινη εξέλιξη και ελεύθερη βούληση*

Στην ομιλία αυτή θα παρουσιάσω τη θεωρία του Dennett για την ελεύθερη βούληση και την ηθική υπευθυνότητα. Η σπουδαιότητα της θεωρίας αυτής έγκειται, κατ' αρχάς, στο γεγονός της διεπιστημονικής προσέγγισης του προβλήματος της ελεύθερης βούλησης και της ηθικής υπευθυνότητας και, επιπλέον, στην πρωτότυπη εξέταση των συγκεκριμένων προβλημάτων, με απώτερο σκοπό την επιστημονική τους δικαιολόγηση. Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τη θεωρία αυτή, πρέπει να αντιληφθούμε το γενικότερο σχέδιο του Dennett, το οποίο ο ίδιος χαρακτηρίζει ως εξής: «Το σχέδιό μου... είναι να παρουσιάσω το πώς ο τυπικός σεβασμός για την Επιστήμη οδηγεί αναπόφευκτα στις απόψεις μου σχετικά με τη συνείδηση, την προθετικότητα, την ελεύθερη βούληση κ.ο.κ. Αντιμετωπίζω την Επιστήμη, όχι ως ένα αδιαμφισβήτητο θεμέλιο, αλλά απλώς ως φυσικό σύμμαχο των φιλοσοφικών ισχυρισμών μου, τους οποίους οι περισσότεροι φιλόσοφοι και επιστήμονες θα ήταν απρόθυμοι να αντικρούσουν». Με βάση τα παραπάνω, γίνεται σαφές ότι ο απώτερος σκοπός του Dennett είναι «να συμφιλιώσει την Επιστήμη με έννοιες όπως συνείδηση, προθετικότητα και ελεύθερη βούληση».

***

Σοφία Ηλιοπούλου, *Περί της φυσιοκρατικής συμβατοκρατίας του Peter Strawson*

Στο πρώτο μέρος της ομιλίας μου θα εκθέσω το σκεπτικό που προβάλλει ο Peter Strawson στο πολύκροτο άρθρο του υπό τον τίτλο “Freedom and Resentment” προκειμένου να υποστηρίξει τη θέση του ότι ο ντετερμινισμός είναι συμβατός με την ελευθερία και την ηθική ευθύνη.

Στο δεύτερο μέρος θα επιχειρηματολογήσω υπέρ της άποψης ότι μπορούμε να αμφισβητήσουμε το συμπέρασμα αυτό του Strawson, εγείροντας αμφιβολίες ως προς την προκείμενη του συλλογισμού του κατά την οποία είναι πρακτικά αδύνατο να εγκαταλείψουμε παντελώς την απόδοση ηθικής ευθύνης χωρίς να υιοθετήσουμε τις (αποκαλούμενες από τον ίδιο) «αντικειμενικές στάσεις». (Ως αντικειμενικές νοούνται σε αυτό το πλαίσιο οι στάσεις που κρατούν τα φυσιολογικά άτομα απέναντι σε ψυχασθενείς και γενικότερα απέναντι στα άτομα εκείνα η προσωπικότητα των οποίων, εξ αιτίας μιας παροδικής ή μόνιμης ιδιαιτερότητάς της, καθιστά αδύνατη την εμπλοκή τους σε συνήθειες, κανονικές διαπροσωπικές σχέσεις.)

Αν και θεωρώ εύλογη την άποψη ότι η εγκατάλειψη της απόδοσης ηθικής ευθύνης συνδέεται με τις «αντικειμενικές στάσεις» σε ορισμένες περιπτώσεις, υποστηρίζω πως δεν καθίσταται εμφανές από την επιχειρηματολογία του Strawson ότι η παντελής εγκατάλειψη της απόδοσης ηθικής ευθύνης θα οδηγούσε αναπόφευκτα στην υιοθέτηση «αντικειμενικών στάσεων» προς όλους· ακόμη και δεδομένης της επιχειρηματολογίας του αυτής θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την άποψη ότι ορισμένες συναισθηματικές αντιδράσεις βασισμένες σε ηθικούς χαρακτηρισμούς προθέσεων/πράξεων/ανθρώπων, όπως επίσης και άλλα κρίσιμα στοιχεία της σχέσης μας με τα φυσιολογικά άτομα, δύνανται υπό προϋποθέσεις να επιβιώσουν ακόμη και σε περιπτώσεις πλήρους εγκατάλειψης της απόδοσης ηθικής ευθύνης.

***

Κωνσταντίνος Σαργέντης, *Ηθική υπευθυνότητα και έλεγχος*

Στη σύγχρονη συζήτηση διακρίνονται τρεις, κυρίως, έννοιες ηθικής υπευθυνότητας: ‘καταλογισσιμότητα’ (attributability), ‘λογοδοσιμότητα’ (accountability),

‘απολογισσιμότητα’ (answerability). Αυτές οι έννοιες τίθενται συνήθως ως ανταγωνιστικές μεταξύ τους, όσον αφορά τον βαθμό στον οποίο καλύπτουν εννοιολογικά την ηθική υπευθυνότητα, και εν μέσω διαφωνιών η καθεμία βρίσκει τους δικούς της υποστηρικτές στη σχετική φιλοσοφική συζήτηση. Διαφωνία όμως υπάρχει όχι μόνο ως προς την έννοια, αλλά και ως προς τη φύση της ηθικής υπευθυνότητας: Είμαι ηθικά υπεύθυνος επειδή θεωρούμαι –πάνω στη βάση των στρωσιανών στάσεων αντίδρασης– ηθικά υπεύθυνος, ή θεωρούμαι ηθικά υπεύθυνος επειδή είμαι ηθικά υπεύθυνος; Με τα ερωτήματα αυτά συνδέεται στενά το ζήτημα του ‘ελέγχου’ (control) ως μιας βασικής προϋπόθεσης της ηθικής υπευθυνότητας, το οποίο, με τη σειρά του, συνδέει τις θεωρίες της ηθικής υπευθυνότητας με τις θεωρίες για την ελεύθερη βούληση. - Θα υποστηρίξω ότι το εννοιολογικό ζήτημα εξαρτάται από το ζήτημα για τη φύση της ηθικής υπευθυνότητας, και θα αναζητήσω στο χώρο της συμβατοκρατίας προϋποθέσεις για την ηθική υπευθυνότητα που κατά κανόνα απαντώνται στις ελευθεροκρατικές θεωρίες.

***

Σταυρούλα Τσινόρεμα, *Ο David Hume για την ελεύθερη βούληση*

Θα εξετασθούν παράμετροι της χιουμιανής θέσης περί της συμβατότητας της αιτιακής καθοριστικότητας της πράξης με την ηθική ελευθερία και υπευθυνότητα του πράττοντος υποκειμένου. Αφετηρία θα αποτελέσει η επιχειρηματολογία του Hume στα έργα του *A Treatise of Human Nature* (Book II, Part III, 1-2) και *Enquiry Concerning Human Understanding* (section VIII “Of Liberty and Necessity”). Θα επιχειρηθεί η ερμηνευτική της υπό το πρίσμα της θεωρίας των παθών και τις αναλύσεις του για τον ρόλο των ηθικών συναισθημάτων.

***